

новлювалися — кратність (1 : 10 [5, ст. 1 ч. 1]; 1 : 3 [5, ст. 1 ч. 2]) до розміру штрафу, регламентованого санкцією статті Особливої частини КК у співвідношенні до встановленого розміру мінімальної заробітної плати (надалі — «м. з. п.») станом на день прийняття відповідного закону — 17 червня 1992 року [5, ст. 2], який з цієї дати і набрав чинності [5, ст. 3].

Розмір «м. з. п.» з 01. 05. 1992 р., тобто станом на день прийняття зазначеного вище закону, було встановлено у сумі 900 карбованців [6, п. 1].

Особливою відмінністю цієї моделі розрахунку слід виділити те положення, що встановлене співвідношення визнавалося постійним і не підлягало зміненню залежно від подальшої зміни розміру «м. з. п.» [5, ст. 2].

Для ілюстрації цієї схеми розрахунків доцільно розглянути деякі статті КК України 1960 р. Так, однією з останніх статей Особливої частини КК України 1960 р., до санкції якої були внесені зміни шляхом збільшення номінального розміру штрафу в сталому грошовому еквіваленті — карбованцях, була стаття 215 КК, яка передбачала кримінальну відповідальність за порушення правил безпеки руху та експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами. Санкція частини першої цієї статті одним із видів покарання передбачала розмір штрафу у сумі до двох тисяч карбованців.

Із урахуванням запровадженої в 1992 році моделі розрахунку штрафу за ч. 1 ст. 215 КК України 1960 р., в редакції Закону України від 15.11.1991 р. № 1818 — XII [7, Розділ II ст. 1], необхідно було визначити: 1) кратність, — $2000 \text{ крб.} \times 3 = 6000 \text{ крб.}$; 2) пропорційне співвідношення до «м. з. п.», — $(6000 \text{ крб.} \div 900 \text{ крб.}) \times 100 \% = 667 \%$, — з метою майбутніх розрахунків у разі збільшення розміру «м. з. п.».

Враховуючи, що з 01.11.1992 р. розмір «м. з. п.» було збільшено до 2300 крб. [8, п. 1], розрахунок штрафу за цією ж статтею слід було проводити із урахуванням критерію пропорційного співвідношення до «м. з. п.», визначеного станом на 17.06.1992 р. Це означало, що розмір штрафу розраховувався як добуток збільшеної «м. з. п.» та критерію пропорційного співвідношення, визначеного станом на 17.06.1992 р., тобто: $(2300 \text{ крб.} \times 667 \%) \div 100 \% = 15341 \text{ крб.}$

Таким чином і в такий спосіб законодавець забезпечував відповідність покарання вчиненому кримінально караному діянню в умовах дестабілізації економічного та фінансового стану нашої держави на початку 90-х років ХХ століття.

Одночасно із цим почалося реформування санкцій статей Особливої частини КК України 1960 р., яке відображалось у поступовому заміщенні сталих розмірів штрафу, регламентованих мінімальною та максимальною межею грошової суми визначеної в карбованцях, на визначення меж застосування штрафу в розмірах еквівалентних певній кількості «м. з. п.» офіційно встановлених на час вчинення злочину.

В першу чергу, було викладено в новій редакції Розділ I Особливої частини КК України 1960 р., який передбачав кримінальну відповідальність за вчинення злочинів проти держави [9]. Всі санкції статей цього розділу Особливої частини КК, які регламентували можливість застосування штрафу як одного із видів покарання, були визначені межами застосування цього виду покарання залежно від офіційно встановленого розміру «м. з. п.» [9, ст. 62 ч. 1, ст. 66 ч. 1 і ч. 2, ст. 68¹ ч. 1, ст. 75 ч. 1, ст. 76, ст. 77¹ ч. 2, ст. 80 ч. 1].

Визначною рисою реформи кримінального законодавства, що передбачало відповідальність за злочини проти держави, слід відзначити і запровадження вперше пропорційного розрахунку кваліфікованого розміру шкоди заподіяної вчиненим злочином. Так, в примітці до ст. 70 КК України 1960 р., в редакції Закону України від 17. 06. 1992 р. № 2468 — XII [9], визначалося поняття великого розміру шкоди, заподіяної вчиненням контрабанди, залежно від розрахунку розміру еквівалентному 200 і більше «м. з. п.» офіційно встановлених на час вчинення злочину [9, ст. 70 прим.]. Отже, шкода, заподіяна вчиненням контрабанди станом на момент

набрання чинності цим законом, розраховувалася як добуток однієї «м. з. п.» і 200 умовних одиниць, тобто $900 \text{ крб.} \times 200 = 180000 \text{ крб.}$

Таким чином, станом на 1992 рік в КК України 1960 р. існувала змішана система розрахунків кваліфікованого розміру шкоди — залежно від ступеню тяжкості вчиненого діяння, залежно від розміру еквівалентному грошовій одиниці — карбованцям, та залежно від розміру еквівалентному певній кількості «м. з. п.»; і змішана система розрахунків розмірів штрафів за вчинені злочини — залежно від кратного та пропорційного розрахунку розміру штрафу із урахуванням визначеного санкцією статті розміру штрафу у сталій грошовій одиниці — карбованцям та офіційно встановленого розміру «м. з. п.» на момент вчинення злочинного діяння, і залежно від певної кількості одиниць еквівалентно до розміру однієї «м. з. п.».

В подальшому законодавець на протязі трьох років, безсистемно, шляхом внесення змін до окремих статей Особливої частини КК України 1960 р. або взагалі виключав покарання у вигляді штрафу в розмірі еквівалентному сталій грошовій одиниці — карбованцям, або замінював цей розмір відповідною кількістю одиниць еквівалентно до розміру однієї «м. з. п.» встановленої на час вчинення злочину.

Аналіз законодавчої моделі окремих кримінально-правових норм, які набрали чинності в цей період і встановлювали кримінальну відповідальність за певні види економічних злочинів, свідчить про певну збалансованість та виваженість законодавця в загальному підході до криміналізації певних діянь і визначення відповідного розміру покарання за їх вчинення.

Так, кримінальна відповідальність за фіктивне підприємництво за ч. 2 ст. 148⁴ КК України 1960 р. наставала в разі заподіяння великої матеріальної шкоди, що дорівнювало розміру 50 і більше «м. з. п.» офіційно встановленого законодавством. В той же час покарання у вигляді штрафу встановлювалося лише за вчинення злочинних діянь цього характеру, передбачених ч. 1 ст. 148⁴ КК України 1960 р., тобто за ті, які заподіяли шкоду у розмірі 50 і менше «м. з. п.», а саме покарання у вигляді штрафу визначалося еквівалентом розміру від 200 до 400 «м. з. п.» [10, Розділ I ст. 1].

Передбачаючи кримінальну відповідальність за ухилення від сплати податків, законодавець запровадив аналогічну модель і в статті 148² КК України 1960 р., в редакції Закону України від 28. 01. 1994 р. № 3889 — XII [11], відповідно до якої за велику шкоду заподіяну у розмірі від 100 до 1000 «м. з. п.» було передбачено штраф до 100 «м. з. п.», а за особливо велику шкоду — покарання у вигляді штрафу не застосовувалося [11, Розділ I ст. 1].

Ознаки системності і уніфікованості в застосуванні кримінального покарання у вигляді штрафу знову з'явилися кримінальному законодавству України в лютому місяці 1995 року, коли єдиним нормативно-правовим актом були внесені зміни до чинного КК України 1960 р. та інших законодавчих актів, пов'язаних із застосуванням покарання у вигляді штрафу, згідно якого у всіх санкціях статей Особливої частини КК було виключено розмір штрафу еквівалентний сталій грошовій одиниці — карбованцям, і запроваджено новий критерій розрахунку штрафів — еквівалент певної кількості «м. з. п.» [12, Розділ I ст. 3 — 13].

Проте, з 01. 09. 1995 р., із набранням чинності Глави VII Особливої частини КК України 1960 р. та деяких інших статей КК, в редакції Закону України від 11.07.1995 р. № 282 / 95 — ВР [13], законодавець знову повернувся до змішаної системи розрахунків покарання у вигляді штрафу, а від так і шкоди заподіяної злочинцем, запровадивши вперше в якості критеріїв такого розрахунку розмір еквівалентний неоподаткованому мінімуму доходів громадян (надалі — «н. м. д. г.»).

Така безсистемність підходу до побудови кваліфікуючих ознак злочину і покарання за його вчинення в нормах КК України, на нашу думку, може бути наслідком безсистемної та недостатньо виваженої фінансової та бюджетної політики держави. Це вбачається з огляду на те, що станом на момент прийняття та набрання чин-

ності зазначеним вище законом, розмір однієї «м. з. п.» становив 60000 крб. [14], а розмір одного «н. м. д. г.» — 1400000 крб. [15], що обумовлювалося відсутністю нормативно-логічного взаємозв'язку між порядком встановлення розміру однієї «м. з. п.» і одного «н. м. д. г.».

Можливо саме тому законодавець вирішив збільшити відповідальність за кримінально карані діяння не шляхом підвищення «м. з. п.» або шляхом внесення змін до санкцій статей Особливої частини КК в частині збільшення кількості «м. з. п.», а шляхом механічного змінення критерію розрахунку штрафу і кваліфікованого розміру шкоди, заподіяної вчиненням злочином, встановивши її розрахунок залежно від розміру одного «н. м. д. г.».

Отже, тимчасова невваженість законодавчого підходу до визначення кваліфікованого розміру шкоди і штрафу поклала початок безсистемності в застосуванні норм КК України щодо одних видів злочинів по відношенню до інших видів злочинів.

Так, станом на 01. 09. 1995 р. розмір великої шкоди, завданої ухиленням від сплати податків, за розглянутою вище ч. 2 ст. 148² КК України 1960 р. розраховувався як добуток 50 «м. з. п.», тобто 60000 крб. \times 50 = 3000000 крб., а великий розмір хабара за ознаками діянь, кримінальна відповідальність за які передбачена ч. 2 ст. 168 КК України 1960 р., в редакції Закону України від 11. 07. 1995 р. № 282 / 95 — ВР [13], розраховувався як добуток 2,5 «н. м. д. г.», тобто 1400000 крб. \times 2,5 = 3500000 крб.

Це свідчить про алогічність в діях законодавця в підході до визначення критеріїв та розрахунку співвідношення розмірів кваліфікованої шкоди і покарання у вигляді штрафу за окремі види злочинів.

Не дивлячись навіть на те, що законодавець задекларував свій намір остаточно змінити систему розрахунку кримінального покарання у вигляді штрафу залежно від «н. м. д. г.», обумовивши цим навіть введення в дію статей 131 та 205 КК України 1960 р. [16, п. 2], такі зміни так і не відбулися, а окреслена безсистемність в підході до регламентації розрахунків в нормах КК України 1960 р. продовжувалася до прийняття нового Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року (надалі — КК України 2001 р.).

Відмінною рисою цього процесу можна відзначити і ту обставу, що із завершенням грошової реформи в Україні досліджувана система законодавчих співвідношень кардинально змінилася, оскільки розмір одного «н. м. д. г.» було зафіксовано в сталій величині — 17 грн. [17; 18], який, на відміну від розміру однієї «м. з. п.», не змінювався з 1996 по 2003 рік включно [19, ст. 22 п. 22.5]. В 2004 році, законодавець знову запровадив систему розрахунків залежно від «м. з. п.», розділивши при цьому питання кваліфікації і покарання у виді штрафу.

Узагальнюючи наведені положення КК України 1960 р., слід розглянути системно кількісне співвідношення використання критерію розрахунку у вигляді «м. з. п.» і критерію розрахунку у вигляді «н. м. д. г.» станом на момент схвалення і набрання чинності КК України 2001 р.

Так, в Загальній частині КК України 1960 р. критерій розрахунку розміру штрафу залежно від «м. з. п.» мав юридичне значення при розрахунку заміни виправних робіт штрафом і призначення покарання у вигляді штрафу (ч. 3 ст. 29, ч. 2 і ч. 3 ст. 32 КК України 1960 р. із посиланням на ст. ст. 45, 46¹ КК України 1960 р., які було в подальшому змінено із посиланням на «н. м. д. г.»).

Регламентація розрахунку штрафу залежно від «н. м. д. г.» містилася в ч. 1 ст. 45 і ч. 1 ст. 46¹ КК України 1960 р. і мала юридичне значення при вирішенні питання про умовне засудження і відстрочку виконання вироку.

Кваліфікація злочинів із використанням критерію розрахунку шкоди залежно від «м. з. п.» в КК України 1960 р. мала значення лише для тих статей, які містили безпосереднє посилання на розрахунок кваліфікованого розміру шкоди залежно від встановленого розміру «м. з. п.», а загалом посилання на цей критерій розра-

хунку містилося у 7 статтях, зокрема, прим. до ст. 70, абз. 2 і абз. 3 прим. до ст. 81, прим. до ст. 155⁶, диспозиції ч. 1 ст. 160, диспозиціях ч. 1 і ч. 2 ст. 228, диспозиціях ч. 1 і ч. 2 ст. 228¹, прим. до ст. 229¹² КК України 1960 р., що мало юридичне значення для кваліфікації 15 складів злочинів.

Застосування «м. з. п.» в якості критерію розрахунку розміру штрафу загалом містилося у санкціях 119 статей Особливої частини КК України 1960 р. і охоплювало призначення покарання у вигляді штрафу за 147 складів злочинів.¹

Кваліфікація злочинів із використанням критерію розрахунку шкоди залежно від «н. м. д. г.» в КК України 1960 р., також, мала значення лише для тих статей, які містили безпосереднє посилання на розрахунок кваліфікованого розміру шкоди залежно від законодавчо визначеного «н. м. д. г.», а загалом посилення на цей критерій розрахунку містилося у 8 статтях, зокрема, абз. 2 прим. до ст. 80³, прим. до ст. 136, прим. до ст. 148², прим. до ст. 148⁴, прим. до ст. 153³, ч. 3 і ч. 4 ст. 164, прим. до ст. 191², прим. до ст. 254 КК України 1960 р., що мало юридичне значення для кваліфікації 35 складів злочинів.

Застосування «н. м. д. г.» в якості критерію розрахунку розміру штрафу загалом містилося у санкціях 31 статті Особливої частини КК України 1960 р. і охоплювало призначення покарання у вигляді штрафу за 42 склади злочинів.²

Використання еквіваленту грошової одиниці — карбованців в якості критерію розрахунку шкоди мало місце лише при кваліфікації злочинів, кримінальна відповідальність за які була передбачена ст. 154 (спекуляція) і ст. 155³ (порушення правил торгівлі) КК України 1960 р.

Наведене свідчить про те, що використання розміру одного «н. м. д. г.» в якості критерію розрахунку шкоди і штрафу для цілей застосування кримінального законодавства має деякі проблемні та дискусійні положення.

Так, слід зауважити, що розмір «н. м. д. г.» встановлювався на підставі Указів Президента України [20], останній з яких, визначив його еквівалентним 17 гривням [17; 18]. Цей розмір залишився незмінним й дотепер використовується в кримінальному законодавстві України для розрахунку розміру кримінального покарання у вигляді штрафу.

Правова природа самого поняття «н. м. д. г.» розкривається положеннями податкового права і становить одну із форм податкових пільг [21, 136].

Як зазначає проф. Кучерявенко Н. П. прив'язувати одиницю «н. м. д. г.» до абсолютної величини грошової суми в умовах інфляції недоцільно. Саме тому слід виділяти величину одного «н. м. д. г.» кратним до величини однієї «м. з. п.», оскільки

¹ Перелік статей КК України 1960 р., санкції яких передбачали розрахунок розміру покарання у вигляді штрафу залежно від «м. з. п.»: 2 ст. 56¹, ч. 1 і ч. 2 ст. 66, ч. 1 ст. 68¹, ст. 76, ч. 2 ст. 77¹, ч. 1 ст. 78¹, ст. 80¹, ч. 1 ст. 81, ч. 1 ст. 83, ст. 87, ст. 88, ч. 1 ст. 89, ч. 2 ст. 106, ч. 1 ст. 107, ч. 1 ст. 108, ст. 108¹, ст. 108⁴, ч. 1 ст. 109, ст. 115, ст. 115¹, ч. 1 і ч. 2 ст. 125, ст. 126, чч. 1 — 3 ст. 129¹, ст. 130, ст. 131, ч. 1 ст. 134¹, ч. 1 ст. 135, ч. 1 ст. 143, ч. 1 ст. 147, ч. 1 ст. 147², ч. 1 ст. 147³, ч. 1 ст. 148, ст. 148³, ч. 1 ст. 148⁴, ст. 148⁶, ст. 148⁷, ч. 1 і ч. 2 ст. 148⁸, ст. 149, ч. 1 і ч. 2 ст. 154, ч. 1 ст. 155, ч. 1 ст. 155¹, ч. 1 і ч. 2 ст. 155², ч. 1 і ч. 2 ст. 155³, чч. 1 — 3 ст. 155⁴, ч. 1 і ч. 2 ст. 155⁷, ст. 156², ч. 1 ст. 156³, ст. 157, ст. 158, ст. 159, ч. 1 і ч. 2 ст. 160, ч. 1 і ч. 2 ст. 161, ч. 1 ст. 162, ч. 1 ст. 162¹, ст. 163, ч. 1 і ч. 2 ст. 163¹, ч. 1 ст. 176⁴, ст. 176⁵, ст. 179, ст. 181, ч. 1 і ч. 2 ст. 182, ст. 183², ст. 183⁴, ч. 1 і ч. 2 ст. 187², ст. 187³, ст. 187⁴, ч. 1 і ч. 3 ст. 192, ч. 1 і ч. 3 ст. 193, ч. 1 ст. 193¹, ч. 2 ст. 194, ст. 198, ч. 1 ст. 198¹, чч. 1 — 4 ст. 199, ст. 200, ст. 202, ст. 204, ст. 205, ст. 205¹, ч. 1 ст. 206, ч. 1 ст. 206¹, ч. 1 ст. 206², ст. 207, ст. 207¹, ст. 208¹, ст. 212, чч. 1 — 3 ст. 213, ч. 1 ст. 215, ст. 215², ст. 215⁴, ст. 215⁵, ст. 217, ч. 1 ст. 217¹, ч. 1 ст. 217³, ч. 1 ст. 217⁴, ч. 1 ст. 219, ч. 1 ст. 220, ч. 1 ст. 221¹, ст. 227, ч. 1 ст. 227¹, ч. 1 ст. 227², ч. 1 ст. 228, чч. 1 — 4 ст. 228¹, ч. 1 ст. 228⁵, ч. 1 і ч. 2 ст. 228⁷, ч. 1 і ч. 2 ст. 229, ч. 1 ст. 229³, ч. 1 ст. 229⁶, ч. 1 і ч. 2 ст. 229⁷, ст. 229⁸, ст. 229¹¹, ч. 1 ст. 229¹³, ч. 1 ст. 229¹⁴, ч. 1 ст. 229¹⁵, ч. 1 ст. 229¹⁶, ч. 1 ст. 229¹⁷, ст. 229¹⁸, ч. 1 ст. 229¹⁹, ч. 1 ст. 229²⁰.

² Перелік статей КК України 1960 р., санкції яких передбачають розрахунок розміру покарання у вигляді штрафу залежно від «н. м. д. г.»: ч. 1 ст. 75, ч. 1 ст. 75¹, ч. 1 ст. 80³, ч. 1 ст. 80⁴, ч. 1 ст. 84, ч. 1 ст. 115², ч. 1 і ч. 2 ст. 133, ч. 1 і ч. 2 ст. 148², ч. 1 і ч. 2 ст. 153¹, ч. 1 і ч. 2 ст. 153², ч. 1 і ч. 2 ст. 153³, ч. 1 і ч. 2 ст. 155⁹, ч. 1 ст. 156⁴, ч. 1 і ч. 2 ст. 167, ч. 1 ст. 172, ст. 176³, ст. 181², ч. 1 ст. 188, ч. 1 ст. 188¹, ст. 189, ст. 189¹, ч. 1 ст. 189³, ст. 191², ч. 1 ст. 194¹, ч. 1 і ч. 2 ст. 211, ч. 1 і ч. 2 ст. 211¹, ч. 1 ст. 215³, ч. 1 ст. 220¹, ч. 1 і ч. 2 ст. 228⁸, ст. 228⁹, ч. 1 і ч. 2 ст. 228¹⁰.

така величина одного «н. м. д. г.» буде автоматично збільшуватися при збільшенні «м. з. п.» [21, 138 — 139].

Така правова позиція була відображена в податковому законодавстві і для цілей податкового законодавства була досить виправдана та доцільна [19]¹.

Але, із набранням чинності цим же податковим законодавством вносилися зміни до кримінального законодавства України, якими фактично було запроваджено дві різні системи розрахунків, — окремо для розрахунку кваліфікованого розміру шкоди, заподіяної вчиненням злочином, окремо — для розрахунку кримінального покарання у вигляді штрафу [19, ст. 22 п. 22.5.].

Основні зміни в системі розрахунку були пов'язані із запровадженням нового критерію взятого за умовну одиницю визначення кваліфікованого розміру шкоди. Таким критерієм знову стала «м. з. п.», але не в номінальному своєму значенні, як то було в КК України 1960 р., а із урахуванням положень податкового законодавства, тобто встановлена на 1 січня звітного податкового року [19, ст. 6 п. 6.1. пп. 6.1.1.].

Аналогічна система розрахунків була передбачена і в проекті Податкового кодексу України, що вбачалося із аналізу положень п. 9 Розділу XIX «Прикінцеві та перехідні положення» [22, 68 — 69] із відповідним посиланням на пп. 9.1.1. п. 9.1. ст. 9 розділу IV «Податок на доходи фізичних осіб» проекту цього кодексу [22, 35, 37]. Все це свідчить про необхідність проведення подальшого наукового аналізу залежності критеріїв розрахунку кваліфікованого розміру шкоди заподіяної вчиненням злочином від деяких положень податкового законодавства України.

Здійснений правовий аналіз критеріїв розрахунку кваліфікованого розміру шкоди та штрафів дозволяє зробити наступні висновки:

Використання розміру одного «н. м. д. г.» в якості критерію розрахунку, із урахуванням обмежень, встановлених податковим законодавством, доцільне лише для цілей податкового законодавства, і не може розглядатися як виправдане для цілей кримінального законодавства, зокрема при кваліфікації злочинних діянь та призначенні покарань.

Безсистемна зміна критеріїв розрахунку кваліфікованого розміру шкоди і штрафів обумовлює фактичну декриміналізацію певних злочинних діянь і нівелює превентивне значення кримінального покарання, оскільки вчинення нового злочину не сприймається як таке, що тягне достатні негативні наслідки, а сприймається як процентне співвідношення між розміром заподіяної злочином шкоди та розміром кримінального покарання у вигляді штрафу.

Побудова кримінально-правових норм, що передбачають покарання у вигляді штрафу залежно від заподіяної злочином шкоди, повинна бути обумовленою пропорційним розрахунком шкоди і штрафу.

Запроваджуючи «м. з. п.» в якості критерію розрахунку заподіяної злочином шкоди із розрахунку цього ж самого критерію слід проводити і розрахунок покарання у вигляді штрафу.

Таким чином, застосування системного підходу до аналізу і законодавчої побудови диспозицій і санкцій статей Особливої частини КК України буде сприяти реалізації в системі норм кримінального законодавства одного із основних принципів — принципу відповідності покарання вчиненому злочинному діянню.

Література

1. Уголовный кодекс Украинской ССР: Научно-практический комментарий / Отв. ред. Министр юстиции УССР Зайчук В. И., спец. ред. к. ю. н. Яценко С. С. — К.: Изд-во полит. лит. Украины, 1975. — 684 с.

¹ Тут і надалі положення Закону — [19], і положення проекту Податкового кодексу України — [22], — наведені станом на 10.10.2010 р.

